

Det är litet synd, för det hade inte krävts mycket för att staga upp dessa passager. Det som är svårt lyckas Eva Karlsson däremot desto bättre med. Hon levererar stundtals lysande etnografi i ett sammanhang som är besvärligt på många sätt. Hon ser, beskriver och analyserar företeelser på ett säkert och nyansrikt sätt. Hennes resultat borde rimligen kunna återföras till och få konsekvenser för den praktiska palliativa vården.

På ett allmänt plan handlar avhandlingen om nutida förhållningssätt till döden och döende människor. Karlsson undersöker hur sådana förhållningssätt skiftar beroende på vilken ställning man har i de olika situationerna. Trots talet om den goda patientstyrda vården är det uppenbart att vårdpersonalens uppfattningar om det goda döendet är starkare än patienternas önskemål. Det känner vi igen från många andra studier från hälso- och sjukvårdsfältet. Men finns det något sätt att vända upp och ner på denna ordning?

Indirekt ger Eva Karlsson svaret på frågan när hon beskriver hur patienten skapas utifrån den tämligen fasta norm som säger oss vad en god patient är och bör vara. För även i denna verksamhet som så gärna vill se människan i patienten förefaller det vara det motsatta förhållandet som gäller. I alla fall när händernas göranden kontrasteras mot munnens tal.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Joakim Forsemalm: *Bodies, Bricks and Black Boxes: power practices in city conversion*. Digressiv Produktion, Göteborg 2007. 184 s., ill. Svensk sammanfattning. ISBN 978-91-975353-2-X.

Hur går stadsutveckling egentligen till? Vad händer när olika intressenter ska sammanfoga sina intressen och skapa något som ska kunna betecknas som "positiv utveckling"? Och hur samverkar de övergripande förändringsambitionerna med människors mer personliga ambitioner och föreställningar om framtiden?

Detta är frågor som diskuteras i Joakim Forsemalms doktorsavhandling *Bodies, Bricks and Black Boxes*, som kretsar kring några specifika stadsutvecklingsprojekt i Göteborg; dels Långgatorna i centrala Göteborg, dels det mer perifera området Östra Kvillebäcken. Avhandlingen fogar in sig i en stadsetnologisk tradition, men också i ett gigantiskt, internationellt fält som nu för tiden främst benämns som "urban studies", ett fält med ett oräkneligt antal aktiva forskare över hela världen.

Staden är också en *plats* – vilket anknyter till ett likaledes stort internationellt forskningsfält som sannerligen inte begränsar sig till staden. Platser finns ju överallt! Och vad är egentligen en plats? Är en plats något materiellt eller något immateriellt? Hur görs en plats? Vem får tolkningsföreträde när platser skapas och förändras, och vilken betydelse får det för staden? Mycket av detta känns aktuellt i Forsemalms avhandling.

De båda platser som står i fokus i avhandlingen var vid tiden för Forsemalms undersökning både omdebatterade och stadda i förändring. Långgatorna var aktuella för en ny stadsplan som också skulle kunna utgöra ett riktmärke inför framtida förändringsprojekt. Östra Kvillebäcken, ett gammalt industriområde med ett mycket dåligt rykte, skulle förändras genom ett EU-projekt och bli till en attraktiv plats. Forskningsproblemet i avhandlingen kretsar alltså kring stadsomvandlingsprocesser och deras konsekvenser. Maktfrågor utgör en central del av diskussionen, där Forsemalm beskriver hur stadsutvecklingsprocesser ofta präglats av ett uppifrån och nerperspektiv och där de som bott och verkat på platserna inte setts som viktiga agenter.

Avsaknad av det materiellas betydelse inom urbanforskningen utgör ett annat problem som Forsemalm identifierat, något som starkt bidragit till hans intresse för ANT – Action Network Theory. Analytiskt borde stadsomvandling ses som ett nätverk bestående av såväl mänskliga som icke-mänskliga inslag i skapandet av verklighet. Verklighet blir utifrån detta perspektiv något man skapar i olika relationer, och med hjälp av sociologen Bruno Latour benämner Forsemalm verklighet som "assemblage", ett slags tillfälliga hopsättningar, eller performativa sammansättningar som sedan omförhandlas till nya verkligheter i det att nya "aktörer" träder in i handlingen. Avhandlingens syfte är alltså att redovisa maktpraktiker i stadsomvandlingsprocesser genom exemplen Långgatorna och Östra Kvillebäcken i Göteborg. Avhandlingens frågeställningar handlar om de aktuella områdenas performans i sina respektive omvandlingsprocesser, att utvärdera vilka assemblage som sätts samman för att få genomslag, samt vilken effekt "assemblagens handlingar" har på respektive omvandlingsprocess.

Teoretiskt och metodologiskt är avhandlingen mycket inspirerad av Latour och ANT. Centrala blir de betydelsebärande "aktanterna", det som "sätts i rörelse eller i handling av många andra". En bok, en karta, föreläsningar, gatsten – allt kan tjäna som aktanter i en process. Verklighet blir en performativ process där något arran-

geras, sätts samman och organiseras. Just det processuella översättandet och transformationen av verklighet till nya verkligheter är något av en makthandling, och här knyter Forsemalm an till Michel Foucaults maktbegrepp. Makt blir något som produceras genom praktiker, snarare än att det är något som initieras ”uppifrån” och Forsemalm menar därmed att det maktnätverk som skapas är ”platt” i någon mån.

Black box, den svarta lådan, är också ett centralt begrepp i hans analys. Det blir synonymt med den ”hållbara tolkningen”, den version som på något sätt kommer att bli självklar. Forsemalm påpekar att fältet ”stadsplanering” är fullt av sådana ”black boxes”, inte minst lagstiftningen. Verklighet och självklarheter förhandlas fram och blir till program med speciella föreställningar och mål, som sedan motarbetas av ”antiprogram”, dvs. avvikande uppfattningar eller målsättningar. Undersökningens metod blir utifrån detta att ”skugga” aktanter och framställningar av verklighet i form av olika assemblage. Detta äger rum på det som Forsemalm benämner ”centre of calculation”, olika arenor där verklighet produceras. Ett exempel på en sådan arena utgörs av de fokusgrupper som sattes samman av honom och de planerare han samarbetade med under avhandlingsarbetet. Han har använt sig av intervjuer, framför allt i fallstudien Långgatan, där han intervjuade handlare och även personer från den intressegrupp som skapades när omvandlingen började komma på tal. Forsemalm har också använt sig av dagstidningar för att se hur Östra Kvillebäcken och framför allt Långgatorna ”iscensatts” i lokala media. En viktig del av materialet utgörs också av stadsplaner och liknande dokument.

Joakim Forsemalms undersökning handlar alltså i mångt och mycket om vilka assemblage eller performans av området som skapas i de aktuella stadsomvandlingsprocesserna och vilka aktanter som sätter dem i rörelse. En viktig ambition är att visa just på planeringsprocessens mångfacetterade karaktär – det är ingen renodlad uppifrånöchnerprocess. Under resans gång kommer en mängd olika aktanter (materiella och immateriella) in och skapar olika slags riktningar och rörelser. I denna process uppträder både program och antiprogram, då vissa idéer om att exempelvis värna om den småskaliga industrin kommer att motverkas av alternativa idéer. Media blir delaktiga i processen genom att de i sitt forum skapar olika assemblage av området. Nya föreställningar om vad som är verkligt och sant kommer i sin tur att påverka processerna. Som maktprocesser har vare sig Långgatorna eller Östra Kville-

lebäcken några ”raka linjer”, snarare lätt krokiga vägar mot den ”black box” som det slutliga resultatet – eller blir det överhuvudtaget något sådant?

En mycket intressant fråga som avhandlas är hur olika ansträngningar att förändra resulterar i att ingenting egentligen händer. Processer sätts igång och aktanter kommer i rörelse utan att det egentligen resulterar i några genomgripande förändringar. Kanske handlar det om att man inte lyckas enas kring någon gemensam självklarhet. När det gäller fallstudien Östra Kvillebäcken kommer Forsemalm att ingå i det tidigare nämnda EU-projektet i området, där uppgiften är att arbeta med en mycket konkret och avgränsad del i form av en gata. Här finns en del roliga sekvenser från olika möten där det också blir tydligt att det föreligger flera olika idéer om både hur verkligheten ser ut och på vilket sätt området ska förändras. Fastighets- och markägarna är tveksamma till den ombyggnad av gatan som ska göras, inte minst när de inser att det är de som ska finansiera stora delar av projektet. De är inte helt säkra på att det kommer att leda till något positivt för egen del – deras verklighet ter sig mycket annorlunda än planernas.

Poängen med *Bodies, Bricks and Black Boxes* är alltså på många sätt att visa hur makten inte är lokaliserad enbart till de institutioner som är ansvariga för planeringen, utan framförhandlas i processer med att skapa och förankra verkligheten. Långgatan och Östra Kvillebäcken blir lokaliserade, eller ”verkliga” genom olika tolkningar som berättat om ”hur de är”. Dessa ”lokaliseringsverktyg” blir stabila därför att de upprepas. De talar inte bara om hur platserna är, utan också vad de betyder och vilken position de har i Göteborg. I avhandlingen visas hur Långgatan blir en ”black box”, där gatan självklart är en förebild för det goda stadslivet, medan Östra Kvillebäcken intar en nästan motsatt position som representant för det problematiska och icke-önskvärda. Detta repeteras gång på gång, och översätts till olika medier av dem som på olika sätt deltar i processen.

Vad kan man då dra för slutsatser av detta? En viktig konsekvens är, menar Forsemalm, att man måste gå från att se på de arenor som förväntas inneha makt (planering) till allt det som egentligen händer i processen. Där menar Forsemalm att ANT utgör ett möjligt och viktigt redskap för att kunna identifiera hur makt distribueras via människor och föremål. Forsemalm menar att detta perspektiv kan vara till nytta för alla som vill studera stadsomvandlingens komplexitet och varför resultatet blir så varierande i olika processer. Det blir en analys

som börjar i mitten och slutar i detaljer, vilket gör att man aldrig kan få en hel bild.

Bodies, Bricks and Black Boxes är på många sätt en intressant resa genom en forskares process, ett förespråkande av ett nytt ontologiskt paradigm och en ny syn på stadsomvandlingsprocesser. Syfte och frågeställningar fungerar bra som ledsagare genom avhandlingen och jag tycker det är bra att tydliggöra fallstudierna som två åtskilda "cases". På det sättet kom processerna att framträda tydligare. Jag uppskattar också den oavslutade karaktär som finns på fallstudierna. Det är en smula otillfredsställande men mycket intressant att hamna mitt i en process som så uppenbart inte har något tydligt slut. Texten är detaljerad, och spårandet av aktanter skapar en text som ställer vissa krav på läsaren. Det är en avhandling där poängen är klar och enkel, men som kräver en hel del tankearbete för att hålla isär alla olika nivåer och infallsvinklar. Den är lite av en pusseldeckare.

Det teoretiska angreppssättet utifrån ett tämligen (även om det backas upp med annat) renodlat "ANT-perspektiv" känns både som en styrka och en svaghet. Forsemalm mutar in ett område som inte är helt vedertaget som en "black box" inom etnologisk forskning. Samtidigt skapar detta, tycker jag, en svaghet i det att avhandlingen på sätt och vis mer förespråkar ett analytiskt angreppssätt än rådbråkar det. Därför känns det lite som om förespråkandet av ANT utgör något av ett skuggsyfte i avhandlingen, som något mer än bara ett redskap för att bedriva analys. Jag hade gärna sett ett mer självständigt och utmanande förhållningssätt inte minst till Latour. När det gäller den interaktiva metod som Forsemalm valt att arbeta med, så förefaller den nästan självklar med utgångspunkt från den valda ontologin. Inte minst fokusgrupperna utgör ett intressant sätt att tydliggöra just skapandet av en verklighetsbild som sker genom förhandling. Empirin i avhandlingen ter sig väl vald och lyfts fram på ett förtjänstfullt sätt, liksom citaten, och de olika typerna av "aktanter" i processerna speglar väl nätverkens mångfacetterade karaktär.

Jag blev dock kanske lite besviken över att Forsemalm inte gjorde mer av "det materiella", inte minst då jag tror att detta är en mycket viktig del av den inomvetenskapliga diskussionen. Vi etnologer irrade länge omkring i en verklighet som inte bara var framförhandlad utan också tycktes sakna fast form. Under de senaste åren har vi sett något av "det materiellas återkomst", och denna avhandling pekar vidare i den riktningen. Jag önskar att Forsemalm hade pekat ännu tydligare. Möjligen handlar det om att materialet i praktiken i mångt och mycket ter

sig tämligen likt det som ingår i en "ordinär diskursanalys". Intervjuer, artiklar och arkivmaterial utgör kanske (för att ta fasta på avhandlingens diskussion) något av en "black box" inom etnologin, och utan att vara helt initierad i ANT så ser jag hur man genom denna teknik skulle kunna lyfta in mycket mer av det materiella och också analysera det på helt nya sätt. Det hade också tydligare kunnat visa hur en ANT-analys skiljer sig från en diskursanalys. Här tror jag alltså att han hade kunnat ta ut svängarna lite mer och jag hade gärna sett mer av både "bodies" och "bricks" i avhandlingen.

När det gäller analysen har Forsemalm skapat en mycket intressant diskussion kring Långgatornas och Östra Kvillebäckens "black boxes", där resonemanget på ett tydligt och bra sätt åskådliggör hur upprepning skapar sanning. I analysen vill jag också lyfta fram maktdiskussionen, som är väldigt intressant och visar på maktens mångfacetterade karaktär. Viktigt är också att den inte emanerar från någon renodlat uppifrån-och-nerperspektiv – de som ingår i förhandlingarna kommer alla på något sätt att bidra till föreställningen om hur verkligheten är beskaffad. Samtidigt, nog tycker jag ändå att det framgår implicit i avhandlingen att de element som ingår i processerna "agerar" utifrån ganska olika positioner. Nätverkandet i avhandlingen framstår för mig som en åtminstone bitvis asymmetrisk process, där inte allt och alla deltar i verklighetsformuleringen på samma villkor, och där inte vare sig alla aktanter – eller verkligheter – har samma tyngd och legitimitet. När det gäller problematiken kring detta specifikt hade jag velat se en mer djuplodande analys i en annars bra diskussion.

Som nästan alla avhandlingar har alltså *Bodies, Bricks and Black Boxes* sina briljanta insikter, men också sina frågetecken. Vad som är intressant att fundera över är vilket bidrag den ger till den vetenskapliga diskussionen? Min uppfattning är att avhandlingen är intressant för att den ger andra infallsvinklar på ett ämne som ändå är tämligen genomdiskuterat, nämligen staden som plats och förhandlingsyta. Studien utgör knappast något duplikat på något som skrivits tidigare, och Forsemalm ter sig knappast som någon som ängsligt söker passa in i det vedertagna. Jag tycker att *Bodies, Bricks and Black Boxes* är en viktig avhandling, då den borde kunna få betydelse för framtida stadsplanering. Jag hoppas innerligt att några stadsplanerare tar sig igenom texten för att kunna få insikter i varför processer så sällan slutar där man tror att de ska sluta när man startar dem.

Filosofen Hannah Arendt (1958; 1988) har in-

siktsfullt påpekat hur en process påverkas av det som föregått den, men kanske framför allt av alla de små handlingar och fenomen som sker på vägen mot det uppställda målet (det som Forsemalm kanske skulle kalla "aktanter")."Eftersom handlandet består i att trä in sin egen tråd i en väv som man inte själv har vävt kan det frambringa historier med samma självklarhet som tillverkningen framställer ting och föremål. Den mest ursprungliga produkten av handlandet är inte förverkligandet av uppsatta mål utan de oavsiktliga historier som växer fram när vissa mål eftersträvas och som för de handlande personerna kan framstå som biprodukter till görandet. Det som blir kvar av deras handlande är inte de impulser som satte dem själva i rörelse utan de historier dessa gav upphov till."

Och några av alla dessa historier har Joakim Forsemalm skrivit om i sin avhandling.

Elisabeth Högdahl, Helsingborg/Lund

Greger Henriksson: *Stockholmarnas resvanor – mellan trängselskatt och klimatdebatt*. Avdelningen för miljöstrategisk analys, Kungliga Tekniska högskolan, Stockholm 2008. 193 s., ill. English summary. ISBN 978-91-628-7611-1.

Greger Henrikssons avhandling *Stockholmarnas resvanor – mellan trängselskatt och klimatdebatt* handlar om hur människor skapar och upprätthåller sina resvanor i en storstadsmiljö. Med utgångspunkt i konkreta exempel försöker han att väga in hur både materiella strukturer och sociala, kulturella och individuella faktorer samverkar när människor planerar och väljer sina resor. Han gör det mot bakgrund av att transporter orsakar problem på miljöområdet. Det är ur miljöfrågan, och särskilt frågan om transporternas klimatpåverkan, som han hämtar det patos som genomsyrar hela avhandlingen. Den är skriven med ett stort personligt engagemang och med övertygelsen att nuvarande förhållanden kan förändras till det bättre. Han har valt att studera Stockholm eftersom han menar att beroendet av transportsystemen är mer komplext där än i mindre städer. Komplexiteten har vuxit fram i en historisk process och enligt Henriksson påverkas Stockholmstrafiken fortfarande av beslut som tagits för länge sedan, t.ex. när det gäller utbyggnaden av väg- och tunnelbanenät. Han pekar också på de stora skillnader som gäller i förutsättningar inom Stockholmsområdet,

särskilt mellan innerstaden och förorterna, men även mellan olika förorter.

Avhandlingen är inte tesdrivande utan undersökande. Med en inte alltför långsökt metafor skulle man kunna säga att författaren tar med läsaren på en resa där han upptäcker och pekar på olika företeelser utefter resans väg. Särskilt vill han undersöka hur vanor skapas och förändras, när antingen omgivningen förändras eller när människorna rör sig mellan olika livsfaser, som när de ändrar boende eller byter arbete. Då uppstår "brytpunkter" i vardagen. Henriksson kallar dem också för "möjlighetsfönster". Med rätt stöd skulle de kunna leda till val som är mer hållbara ur miljösynpunkt.

Det empiriska materialet hämtar han från fyra fallstudier som han gjort i samband med olika forskningsuppdrag. Den mest omfattande och den som ges mest utrymme i avhandlingen gjordes i samband med försöket med trängselskatter våren 2006. Av de andra handlar en om familjer med bil och en om familjer utan bil. Den sista fallstudien består av fyra delstudier där han undersöker olika alternativ till transporter, som elektronisk kommunikation och att arbeta på kontorshotell. När det gäller ett par av dessa har jag lite svårt att se kopplingarna till avhandlingens rubrik och huvudtema.

I alla fyra fallstudierna har han använt sig av kvalitativa intervjuer, där han styrt in samtalet på olika teman, men där frågorna formulerats under intervjuens gång. Det är en metod som han menar leder fram till mer empatiska redogörelser för trafikanternas användning och upplevda behov än vad som är vanligt i bilkritisk forskning. I tre av studierna har han dessutom låtit de intervjuade fylla i resedagböcker där resorna kartlagts mer i detalj. De har använts som underlag i intervjuerna och i några fall har de fyllts i under själva intervjun. I studien av trängselskatteförsöket gjordes också många kortare intervjuer "på stan", där han bokstavligen fångade människorna i farten, som den kvinna som intervjuades "en vintermorgon under en rask promenad mellan infartsparkeringen och tunnelbanan".

Genom de kvalitativa intervjuerna låter Henriksson oss komma nära människorna och höra deras berättelser, och han låter dem redogöra för sina motiv bakom handlingarna. Vi får bl.a. möta en man som bytte från bil till kollektivtrafik under Stockholmsförsöket. Han var i 50-årsåldern och sade att orsaken var att han ville dra ner på sin arbetstid. Att åka kollektivt trodde han skulle göra honom mer disciplinerad. Han märkte också att det blev billigare och han blev överhuvudtaget mer prismedveten, så att de dagar han åkte bil stannade han